

4–17 ÉVESEK SZOCIÁLISÉRDEK-ÉRVÉNYESÍTŐ KÉPESSÉGEINEK MŰKÖDÉSE A PEDAGÓGUSOK ÉRTÉKELÉSE ALAPJÁN

Kasik László

*SZTE BTK Neveléstudományi Intézet,
SZTE BTK Szociális Kompetencia Kutatócsoport*

A 2008 tavaszán végzett vizsgálat célja a szociálisérdek-érvényesítő (együtműködési, segítő, versengési, vezetési) képességek életkori és nemek szerinti működési sajátosságainak feltárása volt középső csoportos óvodások, valamint harmadik, ötödik és tizenegyedik évfolyamos tanulók körében (N=242). A felmérést egy 4–10 és 11–18 évesek mérésére alkalmas kérdőív (Szociálisérdek-érvényesítő képességek kérdőív, A- és B-változat – Kasik, 2008) gyermek- és pedagógusváltozatával végeztük.

A kérdőívváltozatokat a képességek struktúrájáról alkotott – számos tudományterület ismereteit integráló – elméleti modellek (pl. Fiske, 1991; Nagy, 2000; Fülöp, 2003) alapján dolgoztuk ki. Az óvodások és a harmadik évfolyamos tanulók esetében a csoportvezetők és az osztályfőnökök töltötték ki a kérdőívet, az ötödikes és a tizenegyedikes tanulóknál pedig azok a pedagógusok, akik a legmagasabb óraszámú tanítják a vizsgálatban részt vevő tanulókat.

A kutatás elméleti és módszertani hátterét, valamint az önjellemzéssel kapott eredményeket a tanulmány első részében (Kasik, 2008) ismertettük. A tanulmány második részében a pedagógusok értékelését, valamint az értékelők ítéletei közötti különbségek és összefüggések jellemzőit mutatjuk be.

A szociálisérdek-érvényesítő képességek működése a pedagógusok értékelése alapján

A képességek működésének életkori különbségei

Az 1–4. táblázatban foglaltuk össze a pedagógusok ítéleteit kifejező (a feltételezett kapcsolatrendszer nélküli) értékek közötti szignifikáns különbségeket. Az önjellemzéssel szemben mindegyik képesség esetében található olyan al- és fődimenzió, ahol a két idősebb korosztály értékei különböznek, vagyis a pedagógusok ítéletei szerint a képességek életkor szerint differenciáltabban működnek.

Az együttműködési képesség (1. táblázat) *hozzájárulás és részesedés viszonya* fődimenziójánál az óvodások és a harmadikosok értéke szignifikánsan alacsonyabb, mint az ötödik és a tizenegyedik évfolyamos tanulóké. Az önjellemzéshez hasonlóan a pedagógusok szerint is az életkor előrehaladtával egyre gyakrabban fordul elő az együttműködés során a hozzájárulástól függő részesedés, valamint nincs jelentős különbség a két idősebb korosztály között. Az önjellemzéssel ($\{3.\} < \{K\} < \{5.; 11.\}$) ellentétben a harmadik osztályosok és az óvodások viselkedését hasonlóan ítélik meg a pedagógusok, a két korosztály értékei között nincs általánosítható különbség.

Különbözőek az életkori elkülönülések a hozzájárulás és a részesedés három viszonyát tekintve, kevésbé egységes, mint az önjellemzés alapján. A hozzájárulás maximalizálása és a részesedés maximalizálása kombináció (minél többet dolgozom, annál több jár a jutalomból) esetében az egy csoportot alkotó két fiatalabb korosztály kisebb értékkel különül el az egy csoportot alkotó két idősebb korosztálytól. A hozzájárulás minimalizálása és a részesedés minimalizálása kombinációnál (annál kevesebb jut a jutalomból, minél kevesebbet dolgozom a csoportban) az óvodások értéke kisebb, a hozzájárulás minimalizálása és a részesedés maximalizálása kombinációnál (keveset dolgozom, ettől függetlenül másoknál több jár a jutalomból) pedig a harmadikos tanulóké kisebb, mint a többi életkori részminta alkotta csoport értéke.

1. táblázat. Az együttműködési képesség fejlettsége közötti életkori különbségek az al- és fődimenziók alapján (pedagógus)

<i>Aldimenziók és azok itemei</i>	<i>Szignifikánsan elkülönülő életkori részminták</i>
Hozzájárulástól függő vagy független részesedés	$\{K; 3.\} < \{5.; 11.\}$
Maximalizálás és minimalizálás	
Hozzájárulás maximalizálása, részesedés maximalizálása	$\{K; 3.\} < \{5.; 11.\}$
Hozzájárulás minimalizálása, részesedés minimalizálása	$\{K\} < \{3.; 5.; 11.\}$
Hozzájárulás minimalizálása, részesedés maximalizálása	$\{3.\} < \{K; 5.; 11.\}$
Teljesítmény mint ok	
Keveset tesz a csoportmunka során a másik	$\{K\} < \{3.; 5.; 11.\}$
Keveset tesz a csoportmunka során az egyén	$\{K\} < \{3.; 11.\} < \{5.\}$
Követelés mint ok	
Többet követel a jutalomból a másik	$\{K\} < \{5.; 11.\} < \{3.\}$
Többet követel a jutalomból az egyén	$\{K; 5.; 11.\} < \{3.\}$
Érdek	n. s.
Érdekütközés	n. s.
<i>Fődimenziók az aldimenziók alapján</i>	<i>Szignifikánsan elkülönülő életkori részminták</i>
Hozzájárulás és részesedés viszonya	$\{K; 3.\} < \{5.; 11.\}$
Kizárás	$\{K\} < \{3.; 5.; 11.\}$
Érdekdominancia	n. s.

Jelölések: K: középső csoport; 3.: harmadik évfolyam; 5.: ötödik évfolyam; 11.: tizenegyedik évfolyam;
< szignifikánsan kisebb érték ($p < 0,05$)

A *kizárás* fődimenziójánál az önjellemzés alapján a két idősebb korosztályra jellemzőbb, hogy valakit (más vagy magukat) kizárnak a csoportból. A pedagógusok szerint az óvodásokra jellemző legkevésbé a másik vagy önmaga csoportból való kizárása, a további három életkori részminta azonban a kizárás különböző formáinál igen eltérő elkülönülést mutat. A teljesítmény meghatározta, a másikat kizáró viselkedés egységesen jellemzi a három idősebb korosztályt, a saját kizárást azonban már az ötödik évfolyamosok vélik a leginkább lehetségesnek. A teljesítményhez képest aránytalan mennyiségű jutalom kérése mint a kizárás oka szintén az óvodásokra jellemző a legkisebb, s a harmadikosokra a legnagyobb mértékben, ha a másik követel nagyobb jutalmat. Ha mindez velük történik, a harmadikosokra nagyobb mértékben jellemző a kizárás, mint az óvodásokra, az ötödik és a tizenegyedik évfolyamos tanulókra.

A pedagógusok ítéletei szerint sem az érdek, sem az érdeklődés alapján nincs különbség az óvodások és a tanulók viselkedése között, ezáltal az *érdekdominancia* fődimenziójánál sem mutatható ki szignifikáns elkülönülés. A másik két fődimenziójánál (*Hozzájárulás és részesezés viszonya; Kizárás*) két-két csoport különül el, az elsőnél a két fiatalabb korosztály értéke kisebb, a másodiknál csak az óvodásoké.

A pedagógusok ítéletei megerősítik az önjellemzéssel kapott adatok közül azt, miszerint a vizsgált dimenziók alapján (egy kivételével) nem különül el az ötödik és a tizenegyedik évfolyamos tanulók csoportja, vagyis jelentős különbség nincs e két korosztály együttműködésének általunk mért vonatkozásai között. Szintén fontos eredmény, hogy ítéleteik számos dimenzió esetében differenciáltabb képet nyújtanak a két fiatalabb korosztály együttműködési képességének életkori sajátosságairól.

A 2. táblázat a segítési képesség szignifikáns életkori elkülönüléseit szemlélteti. A képességek közül a segítség az, amelyről az önjellemzéshez képest a legeltérőbben vélekednek a pedagógusok. A képesség két fődimenziójának (*szükségesség és lehetőségesség – segítségnyújtás és szükségesség és lehetőségesség – segítségkérés*) sajátosságai az önjellemzésnél azonos hármass csoporttagolódást mutatnak, mindkét esetben az óvodások, a harmadikosok, valamint együtt az ötödikes és a tizenegyedikes tanulók alkotnak külön csoportot.

Míg az önjellemzés alapján a segítségnyújtás a harmadikos tanulókra jellemző a legkevésbé, addig a pedagógusok szerint erre a korosztályra nagyobb mértékben jellemző, mint az óvodásokra, az ötödikes és a tizenegyedikes tanulókra. Az önjellemzés szerint a segítségkérésnél az óvodások értéke a legkisebb és a harmadikosoké a legnagyobb, a pedagógusok szerint azonban csak két csoport különül el, és az óvodások és a harmadikosok értéke kisebb, mint az idősebbeké.

A segítségnyújtás érdekforrása aldimenzió ugyanazt az elkülönülést mutatja, vagyis a segítségnyújtást a pedagógusok szerint is az idősebbeknél főként az egyéni érdek határozza meg, a fiatalabbaknál pedig a csoportérdek. A veszélyhelyzetben nyújtott segítség esetében – akárcsak az önjellemzésnél – két csoport értékei különböznek szignifikánsan, ám a csoportösszetétel különbözik. Az önjellemzés alapján amennyiben a másik veszélyhelyzetben van, a két fiatalabb korosztályba tartozók gyakrabban nyújtanak segítséget, ugyanakkor a pedagógusok szerint ez a harmadikosokra a többi korosztálynál nagyobb mértékben jellemző.

2. táblázat. A segítési képesség fejlettsége közötti életkori különbségek az al- és fődimenziók alapján (pedagógus)

<i>Aldimenziók és azok itemei</i>	<i>Szignifikánsan elkülönülő életkori részminták</i>
Érdekforrás (segítségnyújtás)	{5.; 11.} < {K; 3.}
Veszélyhelyzet (segítségnyújtás)	{K; 5.; 11.} < {3.}
Elvárás (segítségnyújtás)	
Szülői	{K} < {5.; 11.} < {3.}
Pedagógusi	{5.; 11.} < {K} < {3.}
Kortársi	{K; 5.; 11.} < {3.}
Érdekforrás (segítségkérés)	{11.} < {5.} < {K; 3.}
Veszélyhelyzet (segítségkérés)	{K} < {3.} < {5.; 11.}
Elvárás (segítségkérés)	
Saját tapasztalat	{K; 3.} < {5.; 11.}
Szociális közeg hatásai	{K} < {3.; 5.; 11.}
Környezet adta normák	{K; 5.; 11.} < {3.}
<i>Fődimenziók az aldimenziók alapján</i>	<i>Szignifikánsan elkülönülő életkori részminták</i>
Szükségesség és lehetőségesség (segítségnyújtás)	{K; 5.; 11.} < {3.}
Szükségesség és lehetőségesség (segítségkérés)	{K; 3.} < {5.; 11.}

Jelölések: K: középső csoport; 3.: harmadik évfolyam; 5.: ötödik évfolyam; 11.: tizenegyedik évfolyam; < szignifikánsan kisebb érték ($p < 0,05$)

A segítségnyújtást befolyásoló szülői, pedagógusi és kortársi elvárások alapján szintén a harmadikosok értékei a legmagasabbak, vagyis mindhárom elvárás az ő viselkedésüket befolyásolja leginkább. Ez az eredmény szintén ellentmond az önjellemzéssel kapott eredményeknek, hiszen az alapján leginkább az idősebbek, legkevésbé a harmadikosok viselkedését határozzák meg ezek az elvárások.

A segítségkérésnél az érdekforrás alapján az önjellemzés esetében két csoportba sorolhatók az életkori részminták, nagyobb értékkel külön csoportot alkotnak a harmadikosok. A pedagógusok szerint szintén a harmadikosok – ám együtt az óvodásokkal – alkotnak nagyobb értékkel külön csoportot, s ennél az aldimenziónál külön csoportot az ötödikesek, s a legkisebb értékkel a tizenegyedikesek. Az óvónők, a tanítók és a tanárok ítéletei szerint az egyéni érdek leginkább a legidősebbek, legkevésbé a legfiatalabbak segítségkérésében dominál.

Az önjellemzés alapján az életkori elkülönülés a vész helyzetben történő segítségkérésnél megegyezik a vész helyzetben történő segítségnyújtásnál kapott elkülönüléssel, azaz amennyiben a másik veszélyhelyzetben van, az óvodások és a harmadikosok gyakrabban kérnek segítséget, mint az idősebbek. A pedagógusok szerint a segítség adása és kérése különbözőképpen jellemzi a gyerekek viselkedését. Legkevésbé az óvodásokra, leginkább a két idősebb korosztályra jellemző a veszélyhelyzetben történő segítségkérés,

míg a segítségnyújtás nagyobb mértékben a harmadikosokra, mint a másik három korosztályba tartozókra.

Az elvárások aldimenzióin belül az önjellemzés szerint sem a saját tapasztalat, sem a szociális közeg hatásai alapján nincs szignifikáns különbség a négy életkori rész minta között. A környezet adta normák legkevésbé az óvodások, leginkább az ötödikesek és a tizenegyedikesek segítségkérését befolyásolják. A pedagógusok szerint mind a saját tapasztalat, mind a különböző hatások nagyobb mértékben dominálnak a két idősebb korosztálynál, utóbbi a harmadikosoknál is, ám a környezeti normák a harmadikosok segítségkérését nagyobb mértékben befolyásolják, amely eredmény ugyancsak eltér az önjellemzéssel kapott elkülönüléstől ($\{K\} < \{3.\} < \{5.; 11.\}$). Hasonlóan az együttműködés esetéhez, a pedagógusok szerint sincs különbség (kivéve egy aldimenziót) az ötödikes és a tizenegyedikes tanulók segítségi képességének működésében.

A 3. táblázat a versengéssel kapcsolatos eredményeket mutatja. Az önjellemzéssel ellentétben több az olyan életkori elkülönülés, amelynél az ötödik és a tizenegyedik évfolyamosok önálló csoportot alkotnak vagy külön csoport tagjai. E képességnél a pedagógusok értékelése alapján négy aldimenzió (*Idő, Eredményhirdetés ideje; Győztes száma; Én-másik-helyzet szerepe – Önmagára irányul, a másik instrumentális szereppel bír*) és egy fődimenzió (*Idő*) esetében nincs szignifikáns különbség az életkori részminták között.

A versengés én-másik-helyzet szerepe aldimenzióján az önjellemzés alapján az óvodások viselkedését nagyobb mértékben határozza meg a csoportgyőzelem elérése, mint a tanulóké, illetve az ellenfélnek a saját győzelmet akadályozó személyként való megítélése nagyobb mértékű az óvodásoknál és a harmadikosoknál, mint az ötödikeseknél és a tizenegyedikeseknél. A pedagógusok értékelése alapján mindkét aldimenzióinál három csoport különül el, ami az önjellemzéstől annyiban tér el, hogy a két fiatalabb korosztály külön-külön csoportot alkot, s mindegyik esetben a harmadikosoké a legmagasabb érték.

Szintén másképp vélekednek a pedagógusok az én-másik-helyzet viszonya aldimenzióinál mind az énfelődés (az én és a másik fejlődése a versengés által egyaránt fontos), mind a versengés során a másikat háttérbe szorító viselkedésről. Míg az önjellemzés alapján az első aldimenzióinál az óvodások kisebb értékkel alkotnak külön csoportot a tanulóktól, a pedagógusok szerint éppen erre a korosztályra jellemző leginkább a másik figyelembe vétele a saját versengés adta előnyök szem előtt tartása mellett, s legkevésbé a harmadikosokra és a tizenegyedikesekre. Az önjellemzés alapján a másik háttérbe szorítása szintén az óvodásokra jellemzőbb a legkevésbé, ennél nagyobb mértékben a harmadikosokra, s ennél is jobban az ötödikesekre és a tizenegyedikesekre. A pedagógusok ítéletei alapján mindez a harmadikosokra jellemző a leginkább és az óvodások és a tizenegyedik évfolyamos tanulók alkotta csoportra a legkevésbé. Az önjellemzéssel kapott adatokkal összhangban a pedagógusok szerint is nemcsak a versenyben résztvevők sikeres szereplésére való törekvés, hanem a másik háttérbe szorítása is jellemző az óvodásokra és a tanulókra egyaránt.

Míg az önjellemzés szerint a szabálykövetés forrásán belül az óvodások nagyobb értékkel alkotnak önálló csoportot a korlát nélküli versengést tekintve, s a további három életkori rész minta között nincs jelentős eltérés, a pedagógusok ítéletei azt mutatják, hogy éppen a legfiatalabbak azok, akikre ez a versengési sajátosság a legkevésbé jellemző.

Többnyire azonos az önjellemzés és a pedagógusok értékelése a szülői, a pedagógusi és a kortársi kontroll szabályozta versengésről. A pedagógusok szintén úgy vélik, hogy az óvodások és a harmadikosok számára fontosabb mind a szülői, mind a pedagógusi kontroll egy-egy versenyhelyzetben, és csak a kortársi kontroll esetében tér el az értékelők véleménye.

3. táblázat. A versengési képesség fejlettsége közötti életkori különbségek az al- és fődimenziók alapján (pedagógus)

<i>Aldimenziók és azok itemei</i>	<i>Szignifikánsan elkülönülő életkori részminták</i>
Időtartam-korlátozás	n. s.
Eredményhirdetés ideje	n. s.
Győztes száma	n. s.
Én-másik-helyzet szerepe	n. s.
Önmagára irányul, a másik instrumentális szereppel bír	n. s.
Másikra irányul, aki akadályozó	{5.; 11.} < {K} < {3.}
Saját csoportra irányul	{5.; 11.} < {K} < {3.}
Én-másik-helyzet viszonya	
Versengés az énefejlődés alapján	{3.; 11.} < {5.} < {K}
Versengés a másik háttérbe szorítása alapján	{K; 11.} < {5.} < {3.}
Szabálykövetés forrása	
Bármilyen megtehető versengés közben	{K} < {3.; 5.; 11.}
Szülői kontroll	{K; 5.; 11.} < {3.}
Pedagógusi kontroll	{5.; 11.} < {3.} < {K}
Kortársi kontroll	{K; 11.} < {5.} < {3.}
Belső kontroll	{K; } < {3.; 5.; 11.}
Esélyegyenlőség	{5.; 11.} < {K; 3.}
<i>Fődimenziók az aldimenziók alapján</i>	<i>Szignifikánsan elkülönülő életkori részminták</i>
Idő	n. s.
Győztes száma	n. s.
Érdek és irányultság	{5.; 11.} < {K} < {3.}
Esélyegyenlőség és szabálykövetés forrása	{5.; 11.} < {K; 3.}

Jelölések: K: középső csoport; 3.: harmadik évfolyam; 5.: ötödik évfolyam; 11.: tizenegyedik évfolyam; < szignifikánsan kisebb érték ($p < 0,05$); n. s. nem szignifikáns

Az önjellemzéssel kapott adatok alapján sem a belső kontroll, sem az esélyegyenlőség esetében nincs szignifikáns különbség az életkori részminták között, a pedagógusok szerint azonban közel hasonló a két aldimenzió szerinti életkori elkülönülés. A belső kontroll az óvodásokra kevésbé jellemző, mint a tanulókra, az esélyegyenlőség (a nyereségre esélyessel és megengedett eszközök felhasználásával való versengés) azonban a két fiatalabb korosztályhoz tartozók viselkedésére jellemzőbb.

Az *érdek és irányultság* fődimenziójánál az önjellemzésnél az óvodások nagyobb értéket értek el, mint a tanulók. Az *esélyegyenlőség és szabálykövetés forrása* fődimenziójánál szintén az óvodások értéke a legnagyobb és a harmadikosoké a legkisebb. Ezzel szemben a pedagógusok szerint mindkét sajátosság a legidősebbekre jellemző legkevésbé, s a harmadikosokra leginkább.

A 4. táblázatban a vezetési képességgel kapcsolatos eredményeket foglaltuk össze. A vezetés három fődimenziója közül a *vezető-vezetett kapcsolat alapja* fődimenziójánál az óvodások és a harmadik osztályos tanulók nagyobb értékkel alkotnak külön csoportot mind az önjellemzés, mind a pedagógusok értékelése alapján, vagyis mindkét értékelő szerint a fiatalabbakra egyaránt jellemzőbb a kényszeren alapuló és a megegyezésen alapuló vezetői és vezetett szerepek elfogadása.

4. táblázat. A vezetési képesség fejlettsége közötti életkori különbségek az al- és fődimenziók alapján (pedagógus)

<i>Aldimenziók és azok itemei</i>	<i>Szignifikánsan elkülönülő életkori részminták</i>
Külső vagy belső választás	
Kényszeren alapul-külső (én)	{5.; 11.} < {K; 3.}
Kényszeren alapul-külső (másik)	{5.; 11.} < {K; 3.}
Kényszeren alapul-belső (én)	{11.} < {K; 3.; 5.}
Kényszeren alapul-belső (másik)	{5.; 11.} < {K; 3.}
Megállapodás	
Megállapodás (én)	{11.} < {K; 5.} < {3.}
Megállapodás (másik)	{K} < {3.; 5.; 11.}
Érdek – vezetés	{K; 5.; 11.} < {3.}
Érdek – vezetett	{K; 5.; 11.} < {3.}
<i>Fődimenziók az aldimenziók alapján</i>	<i>Szignifikánsan elkülönülő életkori részminták</i>
Vezető-vezetett kapcsolat alapja	{5.; 11.} < {K; 3.}
Érdek – vezetés	{K; 5.; 11.} < {3.}
Érdek – vezetett	{K; 5.; 11.} < {3.}

Jelölések: K: középső csoport; 3.: harmadik évfolyam; 5.: ötödik évfolyam; 11.: tizenegyedik évfolyam;
< szignifikánsan kisebb érték (p<0,05)

Az önjellemzés alapján a *vezetői szerep* vállalását meghatározó *érdek* fődimenziójánál (amely az egyik aldimenzió is) leginkább az óvodások szerepvállalásában meghatározó az egyéni érdek, ugyanakkor a *vezetett szerep* vállalását befolyásoló *érdek* fődimenziójánál (szintén aldimenzió is) az óvodások alkotnak kisebb értékkel külön csoportot. A pedagógusok ítéletei szerint mindkét fődimenziójánál két csoport különül el, s a harmadikosok értéke nagyobb, vagyis az egyéni érdek dominanciája mindkét szerep vállalásában a harmadikosokra legjellemzőbb.

Az önjellemzés szerint az óvodások nagyobb értékkel különülnek el, a pedagógusok szerint pedig az óvodások a harmadik évfolyamos tanulókkal – egy esetben az ötödikekkel is együtt – az idősebb korosztály alkotta csoporttól, amennyiben a vezetői szerep betöltéséről van szó, amit kényszeren alapuló külső vagy kényszeren alapuló belső választással érnek el. Ugyancsak ez az eltérés a két értékelő között abban az esetben is, ha belső választás alapján kapnak vezetett szerepet a csoportban.

A pedagógusok értékelése szerint mind az én, mind a másik fél vezetői szerepének kiválasztása alapján elkülönülnek az életkori részminták, az önjellemzés alapján azonban csak az utóbbinál mutatható ki jelentős életkori eltérés. A megállapodás szerinti vezetői-szerep-vállalás a harmadik évfolyamosokra jellemző a leginkább, s a tizenegyedik évfolyamosokra a legkevésbé, a vezetett szerep esetében azonban az óvodások értek el szignifikánsan kisebb értéket.

Nemek szerinti különbségek

A nemek szerinti különbségek vizsgálatának eredményeit az 5–8. táblázat tartalmazza (csak azokat az életkori részmintákat, illetve al- és fődimenziókat tüntettük fel, amelyeknél az eltérés szignifikáns). Az önjellemzés alapján a két idősebb korosztálynál mutatható ki több különbség, azonban a pedagógusok ítélete alapján főként a harmadik és az ötödik évfolyamos tanulók körében. Ennek egyik lehetséges magyarázata az együtt töltött idő mennyisége, ugyanakkor az óvodások és a tanulók közül az óvodások azok, akikkel több időt töltenek a pedagógusok, mégis igen alacsony a nemek közötti eltérések száma.

Ezt az eredményt megerősíthetik azok az óvodásokkal végzett longitudinális vizsgálati (*Zsolnai, Kasik és Lesznyák, 2008*) eredmények, amelyek szerint sem a gyerekek, sem a pedagógusok nem ítélik meg jelentősen különbözően a lányok és a fiúk proszociális és agresszív viselkedését meghatározó szociális és érzelmi készségek működését. Feltételezhető, hogy a legtöbb szociális képesség és készség működésének nemek szerinti differenciálódása főként nem az óvodai években, hanem később, a kisiskolás korban történik számos új és intenzívebb szocializációs hatás eredményeképpen.

Az óvodapedagógusok értékelése alapján az együttműködési képesség (5. táblázat) dimenziói közül csak egynél mutatható ki szignifikáns különbség, ami az önjellemzés alapján is jelentős eltérés: a középső csoportos fiúkra nagyobb mértékben jellemző a hozzájárulás minimalizálása és a részesedés maximalizálása. E dimenzió alapján mind-egyik életkorban számottevő a különbség a fiúk és a lányok között, s a fiúk értékei magasabbak.

A harmadikosok körében a további különbségeknél a lányok értékei magasabbak, rájuk jellemzőbb a hozzájárulástól függő osztozkodás, a hozzájárulás maximalizálása és a részesedés maximalizálása, illetve ennek az ellentéte is, a hozzájárulás és a részesedés minimalizálása. A pedagógusok szerint a harmadik osztályos lányok többször zárják ki társukat egy-egy csoportból, amennyiben a másik nem teljesít megfelelően.

5. táblázat. Nemek szerinti különbségek az életkori részmintákban a pedagógusok értékelése alapján (együttműködés)

<i>Al- és fődimenziók</i>	<i>Középső csoport</i>	<i>3. évfolyam</i>	<i>5. évfolyam</i>	<i>11. évfolyam</i>
Hozzájárulástól függő vagy független részesedés	n. s.	F<L	n. s.	n. s.
Hozzájárulás maximalizálása, részesedés maximalizálása	n. s.	F<L	n. s.	n. s.
Hozzájárulás minimalizálása, részesedés minimalizálása	n. s.	F<L	F<L	F>L
Hozzájárulás minimalizálása, részesedés maximalizálása	F>L	F>L	F>L	F>L
Kizárás – teljesítmény mint ok (keveset tesz a másik)	n. s.	F<L	n. s.	F>L
Kizárás – teljesítmény mint ok (keveset tesz ő)	n. s.	n. s.	F<L	n. s.
Kizárás – követelés mint ok (többet követel a másik)	n. s.	n. s.	n. s.	F>L

Jelölések: F: fiú; L: lány; >/< szignifikánsan nagyobb/kisebb érték ($p<0,05$); n. s. nem szignifikáns

Az ötödik, illetve a tizenegyedik osztályos fiúk viselkedésére szintén nagyobb mértékben jellemző a hozzájárulás minimalizálása és a részesedés maximalizálása, ugyanakkor az ötödikes lányokra jellemzőbb ezek minimalizálása a csoportmunka során. Az adatok alapján az ötödik évfolyamos lányok gyakrabban vélik úgy, hogy önmaguk kizárhatók a csoportból, ha többet követelnek a jutalomból, mint amennyit megérdemelnék mások szerint.

A legidősebbek körében az egyik eltérés a már bemutatott hozzájárulás minimalizálása és a részesedés maximalizálása. Két eltérésnél (hozzájárulás és részesedés minimalizálása; teljesítmény mint ok – keveset tesz a másik) a fiatalabbaknál a lányok értek el magasabb értéket, a tizenegyedikeseik körében azonban a fiúk értékei magasabbak. Csak ennél a korosztálynál azonosítható, hogy a fiúk gyakrabban zárják ki a másikat, ha többet követel a jutalomból, mint amennyit megérdemelné.

A segítői képesség működésében (6. táblázat) a pedagógusok ítélete alapján igen sok a nemek közötti eltérések száma, főként az ötödik osztályosok körében. A legfiatalabbaknál – az együttműködéshez hasonlóan – csak egy dimenziónál azonosítható jelentős eltérés, az óvodás lányokra jellemzőbb a saját érdek meghatározta segítségkérés.

Az önjellemzés alapján a segítségkéréssel kapcsolatos elvárásoknak való megfelelés a két fiatalabb korosztályon belül a lányokra nagyobb mértékben jellemző, valamint a segítségnyújtó viselkedésre ható szülői elvárások csak az ötödikes fiúkra. A pedagógusok szerint a harmadikos lányok gyakrabban kérnek segítséget veszélyhelyzetben, nagyobb mértékben hatnak rájuk a szociális közeg segítségkéréssel kapcsolatos elvárásai, valamint a segítségnyújtásukat a szülői elvárások erőteljesebben befolyásolják, mint a fiúk segítségét. Ez utóbbi az ötödikes és a tizenegyedikes lányokra is jellemzőbb.

Az ötödikes lányok segítségkérését nagyobb mértékben határozza meg a saját tapasztalat, valamint a környezet adta normák, veszélyhelyzetben pedig gyakrabban nyújtanak segítséget, mint fiú kortársaik, s a fiúk segítségnyújtó viselkedését erőteljesebben befolyásolják a kortársi elvárások. A tizenegyedikeseik körében a kortársi elvárások szintén nagyobb mértékben hatnak a fiúk segítségnyújtó viselkedésére, és az ötödikes lányokkal

szemben inkább a fiúkat befolyásolják a környezeti normák. A legidősebb lányok, akárcsak az ötödikes lányok, veszélyhelyzetben gyakrabban nyújtanak segítséget és szintén ők azok, akik inkább egyéni érdekeiket érvényesítik segítségnyújtáskor, ami az önjellemzéssel megegyező eredmény.

6. táblázat. Nemek szerinti különbségek az életkori részmintákban a pedagógusok értékelése alapján (segítés)

<i>Al- és fődimenziók</i>	<i>Középső csoport</i>	<i>3. évfolyam</i>	<i>5. évfolyam</i>	<i>11. évfolyam</i>
Érdekforrás (segítségnyújtás)	n. s.	n. s.	n. s.	F<L
Veszélyhelyzet (segítségnyújtás)	n. s.	n. s.	F<L	F<L
Elvárás (segítségnyújtás) – szülői	n. s.	F<L	F<L	F<L
Elvárás (segítségnyújtás) – kortársi	n. s.	n. s.	F>L	F>L
Érdekforrás (segítségkérés)	F<L	n. s.	n. s.	n. s.
Veszélyhelyzet (segítségkérés)	n. s.	F<L	F<L	n. s.
Elvárás (segítségkérés) – saját tapasztalat	n. s.	n. s.	F<L	n. s.
Elvárás (segítségkérés) – szociális közeg hatása	n. s.	F<L	n. s.	n. s.
Elvárás (segítségkérés) – környezet adta normák	n. s.	n. s.	F<L	F>L

Jelölések: F: fiú; L: lány; >/< szignifikánsan nagyobb/kisebb érték ($p < 0,05$); n. s. nem szignifikáns

A versengési képesség nemek közötti különbségeit a 7. táblázatban foglaltuk össze. A pedagógusok ítéletei alapján a győztes száma, az eredményhirdetés ideje – kizárólag az óvodások körében – a fiúk számára fontosabb. A harmadikosok körében azonban már a lányok igénylik nagyobb mértékben azt, hogy minél hamarabb kiderüljön, ki a győztes és ki a vesztes, ami az önjellemzés alapján is jellemzőbb a harmadikos lányokra. A pedagógusok szerint szintén rájuk jellemzőbb a szülői és a pedagógusi kontrollnak való megfelelés, ami ellentmond az önjellemzéssel kapott adatoknak, hiszen azok alapján a pedagógusi kontrollnak az óvodás fiúk, a szülői kontrollnak való megfelelés pedig az óvodás és a harmadikos fiúk viselkedésére jellemzőbb.

A pedagógusok szerint a szülői és a pedagógusi kontroll az ötödikes lányok versengő viselkedését szintén nagyobb mértékben határozza meg, s ugyancsak a lányokra jellemzőbb a másik háttérbe szorítása verseny közben. Ez utóbbi sajátosság a tizenegyedikes lányokat is erőteljesebben jellemzi, valamint szintén a lányokra jellemzőbb, hogy versenytársukra mint saját céljaik elérését akadályozó félre tekintenek. Csak a tizenegyedikes fiúkról vélik úgy a pedagógusok, hogy gyakrabban versenyeznek olyan helyzetben, amikor mindegyik félnek hasonló esélye van a győzelemre, valamint szerintük a két idősebb korosztálynál a fiúk versengése nagyobb mértékben korlátozódik kizárólag a verseny időtartamára.

7. táblázat. Nemek szerinti különbségek az életkori részmintákban a pedagógusok értékelése alapján (versengés)

<i>Al- és fődimenziók</i>	<i>Középső csoport</i>	<i>3. évfolyam</i>	<i>5. évfolyam</i>	<i>11. évfolyam</i>
Idő	n. s.	n. s.	F>L	F>L
Eredményhirdetés ideje	F>L	F<L	n. s.	n. s.
Győztes száma	F>L	n. s.	n. s.	n. s.
Én-másik-helyzet szerepe – másakra irányul, aki akadályozó	n. s.	n. s.	n. s.	F<L
Én-másik-helyzet viszonya – versengés a másik háttérbe szorítása alapján	n. s.	n. s.	F<L	F<L
Szabálykövetés forrása – szülői kontroll	n. s.	F<L	F<L	n. s.
Szabálykövetés forrása – pedagógusi kontroll	n. s.	F<L	F<L	n. s.
Esélyegyenlőség	n. s.	n. s.	n. s.	F>L

Jelölések: F: fiú; L: lány; >/< szignifikánsan nagyobb/kisebb érték ($p<0,05$); n. s. nem szignifikáns

Az önjellemzéssel szemben igen sok különbség mutatható ki a vezetési képesség (8. táblázat) működésében az önjellemzés és a pedagógusok ítéletei között, főként a harmadikosok és az ötödikesek körében. Az önjellemzés alapján a fiúkra nagyobb mértékben jellemző mind a kényszeren alapuló belső, mind a kényszeren alapuló külső választás során a vezetői szerep vállalása. E két dimenziónál a pedagógusok szerint nincs jelentős különbség a fiúk és a lányok között, azonban szerintük a lányok a vezetett szerepet gyakrabban választják, szívesebben engedelmessé válnak egy csoport vezetőjének, és ez jellemző az idősebb lányokat is.

8. táblázat. Nemek szerinti különbségek az életkori részmintákban a pedagógusok értékelése alapján (vezetés)

<i>Al- és fődimenziók</i>	<i>Középső csoport</i>	<i>3. évfolyam</i>	<i>5. évfolyam</i>	<i>11. évfolyam</i>
Külső vagy belső választás – kényszeren alapuló külső (másik)	F<L	F>L	F<L	F<L
Külső vagy belső választás – kényszeren alapuló belső (másik)	F<L	F>L	F<L	F<L
Megállapodás – másik a vezető	n. s.	F>L	F<L	F<L
Érdek – vezetés	n. s.	n. s.	F>L	F>L
Érdek – vezetett	n. s.	n. s.	F<L	F<L

Jelölések: F: fiú; L: lány; >/< szignifikánsan nagyobb/kisebb érték ($p<0,05$); n. s. nem szignifikáns

A kényszeren alapuló vezetett szerep vállalása a pedagógusok szerint a harmadik évfolyamos fiúkra jellemzőbb, akár külső, akár belső a szerepek kiosztása, azonban az

idősebbek körében a lányokra. Ugyancsak változik a nemek közötti eltérés a megállapodás szerinti szerepvállalásnál, hiszen míg a harmadikos fiúk, addig az ötödikes és a tizenegyedikes lányok vállalják gyakrabban ebben az esetben a vezetett szerepet. Ennél a dimenziónál az önjellemzés alapján nincs számottevő különbség.

A pedagógusok értékelése részben megegyezik az önjellemzéssel a vezetőként való viselkedés érdekét tekintve. Mindkét értékelő szerint az ötödik és a tizenegyedik évfolyamos fiúk, s az önjellemzés alapján az óvodás fiúk is inkább egyéni érdeküket szem előtt tartva vezetik a többieket a közös munka során. Csak a pedagógusok vélik úgy, hogy a két idősebb korosztályhoz tartozó lányok a vezetett szerep betöltése során nagyobb mértékben viselkednek egyéni érdekeik alapján.

A képességek kapcsolatainak életkori eltérései

A képességek 18 kapcsolata (9. táblázat) a pedagógusok értékelése alapján, akárcsak az önjellemzés alapján, hat típusba sorolható. Ezek közül három azonos az önjellemzésrel kapott típusokkal ($\{5.; 11.\} < \{K; 3.\}$; $\{K.; 3.\} < \{5.; 11.\}$; $\{K.\} < \{3.\} < \{5.; 11.\}$), amelyekhez többnyire azonos képességkapcsolatok tartoznak, vagyis működésük életkori sajátosságait közel azonos módon ítélik meg az értékelők. Az elsőhöz ($\{5.; 11.\} < \{K; 3.\}$) a vezetett segítő együttműködés, a vezetői versengő együttműködés és a vezetett versengő együttműködés tartozik. E három kapcsolat közül kettő ugyanebbe a típusba tartozik az önjellemzés alapján is, a vezetett segítő együttműködés gyakorisága azonban az önjellemzés szerint csak az óvodásoknál nagyobb.

A második, az első ellenkezőjét kifejező típushoz ($\{K; 3.\} < \{5.; 11.\}$) az egyik képességnégyes, a vezetői segítő-versengő együttműködés sorolható, akárcsak az önjellemzés szerint. A harmadik típust ($\{K.\} < \{3.\} < \{5.; 11.\}$) öt kapcsolat jeleníti meg: a versengő együttműködés, a vezetői versengés és a vezetett versengés, valamint a vezetés szempontjából szintén egy páros, a vezetői segítő versengés és a vezetett segítő versengés. E kapcsolatok közül az önjellemzés szerint szintén más típusú a versengő együttműködés (az óvodások értéke magasabb a harmadikosok értékénél), a többi azonban ugyanebbe a típusba tartozik.

A további három típus csak a pedagógusok értékelése alapján azonosítható. A negyedik típushoz ($\{K; 5.; 11.\} < \{3.\}$) a segítő együttműködés, a vezetői segítés és a vezetett segítés, valamint a vezetői segítő együttműködés és a segítő-együttműködő versengés sorolható, amelyeknél az óvodások és a két legidősebb tanulócsoport esetében a pedagógusok nem érzékelnek különbséget a képességkapcsolatok működésében. Az első három kapcsolat az önjellemzésnél a ($\{5.; 11.\} < \{K; 3.\}$) típusba tartozik, vagyis a két típus a harmadikosok helye és a reláció tekintetében tér el. Igen jelentős a két értékelő közötti különbség a vezetői segítő együttműködés és a segítő-együttműködő versengés megítélésében, hiszen az önjellemzés szerint mindkét esetben a harmadikos gyerekeké a legalacsonyabb érték, s a külön csoportot alkotó óvodásoké a legmagasabb ($\{3.\} < \{5.; 11.\} < \{K.\}$).

9. táblázat. A képességkapcsolatok szerint elkülönülő életkori részminták a pedagógusok ítéletei alapján

<i>A képességek feltételezett kapcsolata – elnevezés</i>	<i>Szignifikánsan elkülönülő életkori részminták</i>
E-S – segítő együttműködés	{K; 5.; 11.} < {3.}
E-Vz (én) – vezetői együttműködés	{K} < {5.; 11.} < {3.}
E-Vz (másik) – vezetett együttműködés	{K} < {3.; 5.; 11.}
E-Vr – versengő együttműködés	{K} < {3.} < {5.; 11.}
S-Vz (én) – vezetői segítség	{K; 5.; 11.} < {3.}
S-Vz (másik) – vezetett segítség	{K; 5.; 11.} < {3.}
S-Vr – segítő versengés	{K} < {3.; 5.; 11.}
Vr-Vz (én) – vezetői versengés	{K} < {3.} < {5.; 11.}
Vr-Vz (másik) – vezetett versengés	{K} < {3.} < {5.; 11.}
E-S-Vz (én) – vezetői segítő együttműködés	{K; 5.; 11.} < {3.}
E-S-Vz (másik) – vezetett segítő együttműködés	{5.; 11.} < {K; 3.}
E-S-Vr – segítő-együttműködő versengés	{K; 5.; 11.} < {3.}
E-Vr-Vz (én) – vezetői versengő együttműködés	{5.; 11.} < {K; 3.}
E-Vr-Vz (másik) – vezetett versengő együttműködés	{5.; 11.} < {K; 3.}
S-Vr-Vz (én) – vezetői segítő versengés	{K} < {3.} < {5.; 11.}
S-Vr-Vz (másik) – vezetett segítő versengés	{K} < {3.} < {5.; 11.}
E-S-Vr-Vz (én) – vezetői segítő-versengő együttműködés	{K; 3.} < {5.; 11.}
E-S-Vr-Vz (másik) – vezetett segítő-versengő együttműködés	{K} < {3.; 5.; 11.}

Jelölések: E: együttműködés; S: segítség; Vr: versengés; Vz: vezetés; K: középső csoport; 3.: harmadik évfolyam; 5.: ötödik évfolyam; 11. tizenegyedik évfolyam; < szignifikánsan kisebb érték (p<0,05)

Az ötödik típushoz ({K} < {3.; 5.; 11.}) három kapcsolat tartozik, a vezetett együttműködés, a segítő versengés és a másik képességnégyes, a vezetett segítő-versengő együttműködés. Az önjellemzés alapján e kapcsolatok közül a segítő-együttműködés és a segítő versengés az első típusba ({5.; 11} < {K; 3.}) tartozik, az óvodások és a tanulók tehát majdnem az ellenkezőképpen vélekednek e viselkedésbeli jellemzők gyakoriságáról, mint a pedagógusok. Az utolsó, hatodik típust ({K} < {5.; 11.} < {3.}) egy kapcsolat jeleníti meg, a vezetői együttműködés. Szintén jelentős az eltérés az önjellemzéshez képest, hiszen ott az óvodások értéke szignifikánsan magasabb az egy csoportot alkotó tanulók értékénél ({3.; 5.; 11.} < {K.}).

A képességek feltételezett kapcsolatainak pedagógusok által történő megítélése a 18 kapcsolat több mint felénél különbözik az önjellemzéstől. Az eltérések egyik formája típuseltérés, vagyis másképp különölnek el az életkori részminták és más-más reláció áll közöttük. A másik formája azonban kapcsolatblokk különbözősége (az önjellemzésnél egy típusba tartozó kapcsolatok együttesen más típusba tartoznak a pedagógusok ítélete alapján), így a két értékelő közötti különbségek árnyaltabbak. Ilyen például a segítő együttműködés, a vezetői segítség és a vezetett segítség, melyek az önjellemzés alapján a

két fiatalabb korosztálynál gyakrabban fordulnak elő, a pedagógusok szerint azonban csak a harmadikosok körében, illetve hasonlóképpen a vezetett együttműködés vagy az egyik képességnégyes, a vezetett segítő-versengő együttműködés, ahol szintén a harmadikosok helye különböző, a reláció pedig azonos.

A képességek együttes előfordulását kifejező rendszer nemek szerinti különbségei

A 10. táblázatban foglaltuk össze életkoronként a képességek kapcsolatai közül azokat, amelyeknél a fiúk és a lányok értékei között szignifikáns eltérés mutatható ki. A 18 kapcsolat közül – az önjellemzéshez hasonlóan – 10 esetben szignifikáns az eltérés (a táblázatban csak ezek a kapcsolatok szerepelnek), s többnyire azonos képességkapcsolatoknál. Az önjellemzésnél szignifikáns különbséget kaptunk a vezetett együttműködés és a versengő együttműködés kapcsolatoknál, a pedagógusok értékelése szerint azonban ezeknél nincs számottevő eltérés, azonban van a vezetői segítő-versengő együttműködés és a vezetett segítő együttműködés kapcsolatoknál.

10. táblázat. A képességek kapcsolatainak elkülönülései nemek szerint az életkori részmintákon a pedagógusok értékelése alapján

<i>A képességek feltételezett kapcsolatai – elnevezés</i>	<i>Középső csoport</i>	<i>3. évfolyam</i>	<i>5. évfolyam</i>	<i>11. évfolyam</i>
E-S – segítő együttműködés	n. s.	n. s.	F<L	F<L
E-Vz (én) – vezetői együttműködés	F>L	F>L	F>L	F>L
S-Vz (én) – vezetői segítség	n. s.	F<L	F<L	F<L
S-Vz (másik) – vezetett segítség	n. s.	n. s.	F>L	F>L
Vr-Vz (én) – vezetői versengés	n. s.	n. s.	F>L	F>L
E-S-Vz (én) – vezetői segítő együttműködés	n. s.	n. s.	F<L	F<L
E-S-Vz (másik) – vezetői segítő együttműködés	F>L	F<L	n. s.	n. s.
E-Vr-Vz (én) – vezetői versengő együttműködés	F<L	F>L	F>L	F>L
E-S-Vr-Vz (én) – vezetői segítő-versengő együttműködés	n. s.	n. s.	F<L	F<L
E-S-Vr-Vz (másik) – vezetett segítő-versengő együttműködés	F>L	F>L	F<L	F<L

Jelölések: E: együttműködés; S: segítség; Vr: versengés; Vz: vezetés; F: fiú; L: lány; >/< szignifikánsan nagyobb/kisebb érték ($p < 0,05$); n. s. nem szignifikáns

A segítő együttműködés az önjellemzés alapján kizárólag a tizenegyedik évfolyamos lányokra jellemzőbb, a pedagógusok szerint azonban az ötödikes lányok is gyakrabban nyújtanak segítséget másoknak egy-egy közös munka során. A pedagógusok értékelése alapján a vezetett együttműködés mindegyik korosztályban a fiúkra jellemző inkább, az önjellemzés azonban azt mutatja, hogy ez a viselkedésforma az óvodás korban a lányokra, míg a legidősebbek közül – hasonlóképpen a pedagógusi ítélettel – a fiúkra jellemző nagyobb mértékben.

Igen különböző a vezetői és a vezetett segítés megítélése. Az önjellemzés alapján mindkettő a két fiatalabb korosztály lány gyermekeinek viselkedésére jellemzőbb, a pedagógusok szerint a vezető segítés rajtuk kívül az ötödikes lányokra is, azonban a vezetett segítés csak a két idősebb korosztály fiú tanulóira.

A legidősebb fiúk mindkét értékelő szerint vezetőként gyakrabban versengenek társaikkal, a pedagógusok szerint ez az ötödikes fiúk viselkedésében is többször tetten érhető. A vezetői segítő együttműködés és a vezetett segítő-versengő együttműködés az ötödikes és a tizenegyedikes lányokra jellemzőbb, a képességhármast az önjellemzés alapján a harmadikos lányokra is, a képességnégyes alapján azonban nincs szignifikáns nemek közötti eltérés.

Az utolsó három kapcsolat mindegyikénél egy-egy életkori váltás feltételezhető. A vezetői segítő együttműködés az óvodás fiúkra, azonban már a harmadikos lányok viselkedésének jellemzőbb sajátossága, s az önjellemzés alapján a két idősebb lányoknál is gyakrabban előforduló viselkedéseggyüttes. Az önjellemzés szerint csak a legidősebb fiúk értek el magasabb értéket a vezetői versengő együttműködésnél, azonban a pedagógusok ítélete szerint mindegyik életkorban kimutatható szignifikáns eltérés, az óvodásoknál a lányok, a további három életkornál a fiúk értékei magasabbak. A vezetett segítő-versengő együttműködés az önjellemzés szerint mindegyik életkorban – az óvodások kivételével, akiknél nincs szignifikáns eltérés – a lányok viselkedésére jobban jellemző. A pedagógusok szerint ez csak a két idősebb korosztályhoz tartozó lányokra jellemzőbb, valamint az óvodásoknál és a harmadikosoknál a fiúkra.

A pedagógusok ítélete alapján a feltételezett kapcsolatrendszer nemek közötti különbségeinek száma – az önjellemzéshez hasonlóan – az ötödikesek és a tizenegyedikesek körében nagyobb, és szintén található olyan viselkedéssajátosságok, amelyekből nem következtethetünk egyértelmű nemek szerinti folytonosságra.

A képességek közötti kapcsolatok jellemzői

A pedagógusok által megítélt képességműködések mind belső, mind külső összefüggései szintén azt mutatják, hogy az önjellemzéstől igen különbözőképpen ítélik meg a vizsgált képességek általunk mért sajátosságainak életkori jellemzőit. Mindkét esetben mindegyik évfolyamnál kevesebb szignifikáns kapcsolat mutatható ki, mint az önjellemzéssel kapott adatokkal végzett korrelációs számítás alapján. A 11. és a 12. melléklet a képességek fődimenzióinak kapcsolatait tartalmazza.

Ellentétben az önjellemzéssel, a 66 kapcsolatból jóval kevesebb, 41 esetben van valamelyik életkorban szignifikáns összefüggés a képességek fődimenziói között. Az összefüggések főként a vezetés és a versengés dimenziói között találhatóak, s az önjellemzéssel ellentétben nagyon kevés az együttműködés és a versengés közötti egymásra hatás. Igen fontos eredménynek tekinthető, hogy nincs egyetlen kapcsolat sem az együttműködési és a versengési képesség dimenziói között, amely jól tükrözi a pedagógusok e két viselkedésformával kapcsolatos elképzeléseit (Kasik, 2006). Valamint szintén egyetlen életkorban sincs összefüggés a versengési képesség és a segítési képesség segítségnyújtást kifejező dimenziója között.

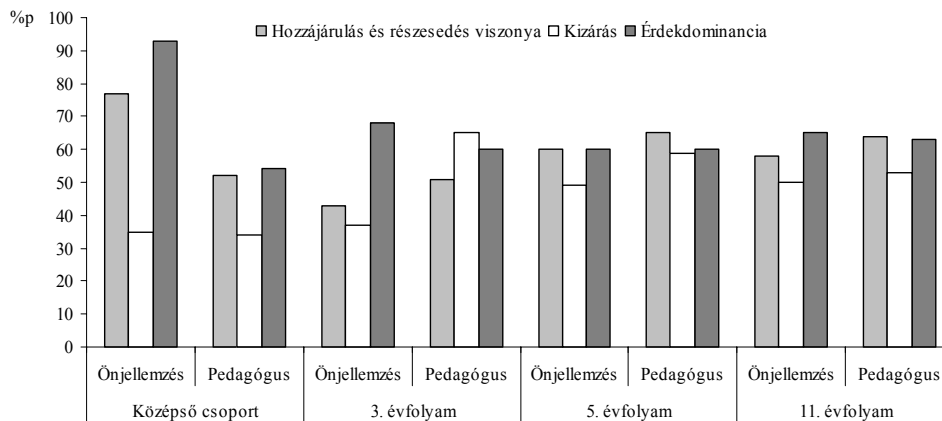
A 41 kapcsolatból 19 csak egy-egy életkorban azonosítható, melyek nagyobb aránya különbözik az önjellemzés eredményeivel. A pedagógusok szerint az óvodásoknál például a hozzájárulástól függő vagy független részesedés és a segítségkérés, a harmadikosoknál a győztes száma és a vezetői érdek, az ötödikeseknél az együttműködés esetében történő kizárás és a vezetett érdeke, valamint a tizenegyedikeseknél a vezetői érdek és a versengés esélyegyenlősége és a szabálykövetés forrása között jelentős a kapcsolat.

Az önjellemzés és a pedagógusok értékelése közötti különbségek és összefüggések

Életkori különbségek

Néhány hazai vizsgálat (pl. *Zsolnai, Kasik és Lesznyák, 2008; Zsolnai és Kasik, 2006; Józsa és Zsolnai, 2005*) szerint az értékelők (szülők, pedagógusok) igen eltérően ítélik meg a gyerekek szociális kompetenciájának működését. A legtöbb eredmény alapján a gyerekeknek alacsonyabbnak ítélik a pedagógusok a különböző készségek, képességek alakulását, illetve a szülők és a gyerekek ítéletei között kisebb az eltérés, s gyakran a szülők által adott értékek magasabbak.

A vizsgálat jellegéből adódóan az egyes dimenziókon elért értékeket kizárólag külön-külön elemezhetjük, a képességenként összevont mutató képzése olyan értékeket eredményezne, amelyek lélektani szempontból nem értelmezhetők. A képességek dimenzió-nális működésének értékelők közötti életkori különbségeit az 1–4. ábra szemlélteti.

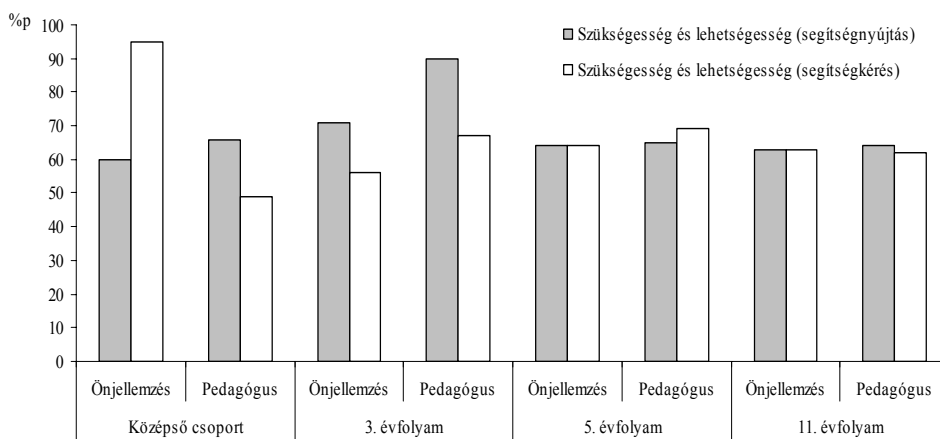
1. ábra

Az értékelők ítéletei közötti különbsége – együttműködés (fődimenziók)

Az együttműködési képesség (1. ábra) esetében az óvodások körében a hozzájárulás és részesedés viszonya, valamint az érdekdominancia dimenzióknál szignifikáns a kü-

lönbség ($p < 0,05$), mindkét esetben az önjellemzés értéke magasabb. A további három életkorban kimutatható különbségek mindegyikénél azonban a pedagógusok által adott értékek nagyobbak: a harmadik és az ötödik évfolyamosok körében a kizárás, a tizenegyedik évfolyamosoknál a hozzájárulás és részesedés viszonya dimenziójánál.

A segítségi képességnél (2. ábra) csak a két fiatalabb korosztálynál szignifikáns a különbség ($p < 0,05$) a pedagógusok ítélete és az önjellemzés között. Az óvodások esetében a segítségkérés önjellemzéssel kapott értéke magasabb, míg a harmadik évfolyamosoknál mindkét aldimenziójánál a pedagógusoké.

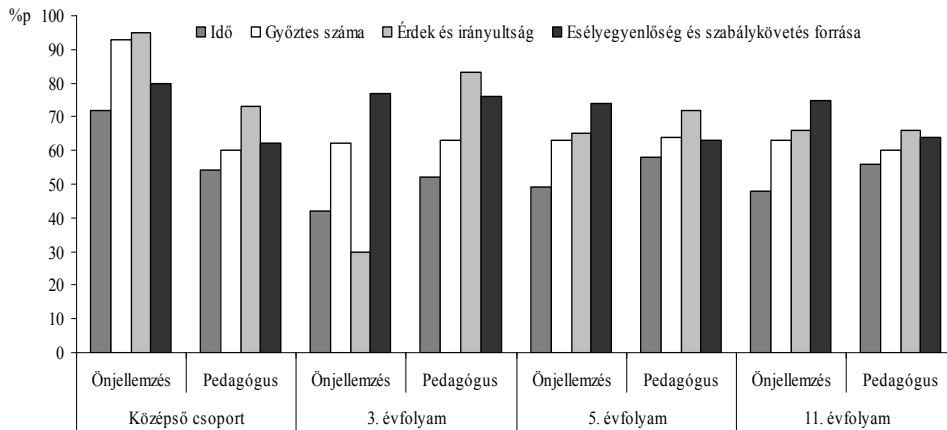

2. ábra

Az értékelők ítéletei közötti különbségek – segítség (fődimenziók)

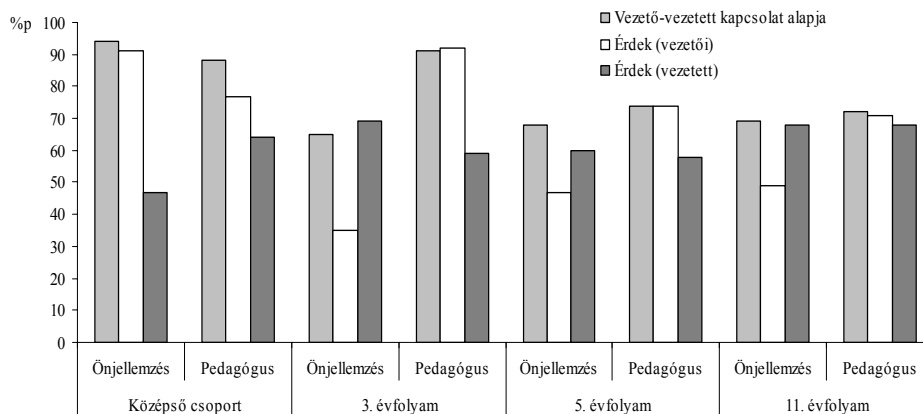
A versengési képesség (3. ábra) mindegyik dimenziójánál szignifikáns a különbség ($p < 0,05$) az óvodásoknál, s mindegyiknél az önjellemzés értékei magasabbak. A harmadik évfolyamosoknál az idő és az érdeklődés dimenziók megítélése különbözik jelentős mértékben, s a pedagógusok értékei magasabbak. Ugyancsak magasabb a pedagógusok értéke az ötödik évfolyamosoknál az idő dimenzió esetében, ám az esélyegyenlőség és szabálykövetés forrása dimenziójánál az önjellemzés értékei magasabbak. Ez utóbbi dimenzió alapján különbözik csak szignifikánsan az értékelők ítélete a tizenegyedikeseknél, ahol – szemben az ötödikeknél kapott eredménnyel – az önjellemzés értékei magasabbak.

A vezetési képesség (4. ábra) vezetői érdeklődés fődimenziója alapján mindegyik életkori részmintánál szignifikánsan különböznek ($p < 0,05$) az értékelők ítéletei. Az óvodások esetében az önjellemzés, míg a tanulóknál a pedagógusok értéke magasabb. A legfiatalabb korosztálynál a vezetett érdeklődés alapján is jelentős a különbség, itt azonban már a pedagógusok értéke nagyobb. A harmadik évfolyamos tanulóknál a vezetői érdeklődés fődimenzióján kívül a másik kettőnél is számottevően másképp ítélik meg saját viselkedésüket, mint a pedagógusok. A vezető-vezetett kapcsolat alapja dimenzió önjellemzéssel kapott értéke alacsonyabb, míg a vezetett érdeklődés magasabb, mint a pedagógusok által adott érték.

3. ábra

Az értékelők ítéletei közötti különbségek – versengés (fődimenziók)

4. ábra

Az értékelők ítéletei közötti különbségek – vezetés (fődimenziók)

Az értékelők ítéleteinek összefüggései

Az ítéletek összefüggés-vizsgálata arra vonatkozó következtetések megfogalmazását teszi lehetővé, hogy az értékelők milyen mértékben vélekednek hasonlóan vagy különbözőképpen az adott pszichikus komponens működéséről. Az értékelések elemzésekor szükséges figyelembe venni, hogy a pedagógusokat ítéletalkotásuk során befolyásolják

szubjektív nézeteik, a gyerekek viselkedésével kapcsolatos tapasztalataik, a viselkedésükre adott reakcióik következményei, valamint azok a normák és értékek, amelyeket képviselnek munkájuk során.

A pedagógusok és a vizsgálatban résztvevők ítéleteinek (a teljes kérdőív alapján) összefüggéseit a 13. táblázatban foglaltuk össze. A legfiatalabb és a legidősebb korosztálynál az ítéletek közötti kapcsolat nem szignifikáns, ellenben a harmadik és az ötödik évfolyamosokkal. Az eredmények alátámasztják a korábbi vizsgálatok adatait, miszerint e két értékelő ítélete közötti összefüggés mértéke igen alacsony.

13. táblázat. Az értékelők ítéletei közötti korrelációk (teljes kérdőív)

Értékelők	Életkori részminták			
	Középső csoport	3. évfolyam	5. évfolyam	11. évfolyam
Pedagógusok és a vizsgálat résztvevői	n. s.	0,18	0,21	n. s.

Megjegyzés: minden korreláció esetében $p < 0,05$; n. s. nem szignifikáns

Összegzés, következtetések

A 2008 tavaszán, középső csoportos óvodásokkal, valamint harmadik, ötödik és tizenegyedik évfolyamos tanulókkal végzett vizsgálatunk célja a szociálisérdek-érvényesítő képességek működésének feltárása volt egy általunk kidolgozott kérdőív gyermek- és pedagógusváltozatával. A tanulmányban a pedagógusok által adott értékelések jellemzőit, valamint az értékelők ítéleteinek összefüggéseit és különbségeit ismertettük.

A pedagógusok ítélete több képességdimenzió esetében eltér az önjellemzéstől, gyakran ellentétes mind az életkori részminták csoportosulása, mind a közöttük lévő relációk tekintetében. Ugyanakkor a pedagógusok értékelése alapján sincs – egy-két dimenzió kivételével – számottevő különbség az ötödikes és a tizenegyedikes tanulók képességdimenzióinak működése között.

Az ítéletek abban is megegyeznek, hogy főként a két idősebb korosztálynál jelentős a fiúk és a lányok képességműködése közötti eltérés. Mindenképpen szükséges további vizsgálatokat folytatni a nemek szerinti különbségek még pontosabb feltárásáért, hiszen mind az önjellemzés, mind a pedagógusi értékelés alapján néhány dimenzió működésében feltételezhető a nemek alapján történő változás.

Akárcsak a legtöbb készség- és képességvizsgálat eredményei, e kutatás adatai is azt mutatják, hogy a gyermekek és a pedagógusok ítéletei között nincs vagy igen gyenge az összefüggés. A képességek természetéből adódóan a szülők – mint értékelők és mint önmagukat jellemzők – bevonása mindenképpen hozzájárulna e négy képesség működésének alaposabb megértéséhez.

Köszönetnyilvánítás

Köszönöm Zsolnai Anikó, Vidákovich Tibor és Csapó Benő szakmai támogatását, valamint Bigors Líviának, Lengyel Juditnak, Török Tímeának az adatok felvételében, Csomorné Benkovics Ágnesnek az adatok rögzítésében és a pedagógusoknak a kutatás lebonyolításában nyújtott segítségét.

Irodalom

- Fiske, A. P. (1991): The Cultural Relativity of Selfish Individualism: Anthropological Evidence that Humans are Inherently Sociable. In: Clark, M. S. (szerk.): *Prosocial Behaviour*. SAGE Publication, Newbury Park. 463–494.
- Fülöp Márta (2003): A versengés mint szociális készség fejleszthetősége. In: Zsolnai Anikó (szerk.): *Szociális kompetencia – társas viselkedés*. Gondolat Kiadó, Budapest. 170–192.
- Józsa Krisztián és Zsolnai Anikó (2005): *Szociális készségek fejlődése a serdülőkor kezdetén*. V. Országos Neveléstudományi Konferencia, Budapest, 2005. október 6–9. Konferenciakötet: 115.
- Kasik László (2006): Dráma és nem dráma tagozatos tanulók kreativitásának és társas viselkedést meghatározó személyiségvonásainak néhány jellemzője. *Pedagógia szakos szakdolgozat*. Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet. Kézirat.
- Kasik László (2008): A szociálisérdek-érvényesítő képességek működésének jellemzői 4, 8, 11 és 17 éves korban. *Magyar Pedagógia*, 2. sz. **108**. 2. sz. 149–193.
- Nagy József (2000): *XXI. század és nevelés*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Zsolnai Anikó és Kasik László (2006): *A szociális kompetencia fejlődése 12, 15 és 16 éves tanulók körében* (tematikus előadás). VI. Országos Neveléstudományi Konferencia – Budapest, 2006. október 26–28. Tartalmi összefoglalók. 123.
- Zsolnai Anikó, Kasik László és Lesznyák Márta (2008): Az agresszív és a proszociális viselkedés alakulása óvodás korban – egy olasz-magyar összehasonlító vizsgálat eredményei. *Iskolakultúra*, **18**. 5–6. sz. 40–49.

1. melléklet. A képességek dimenziói közötti korrelációk – pedagógus (alsó rész: középső csoportosok; felső rész: 3. évfolyamosok)

Sor- szám	Képességdimenziók	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
1.	Hozzájárulás és részesedés viszonya		n. s.	0,42*	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.
2.	Kizárás	n. s.		0,36**	n. s.	n. s.	0,59**	n. s.	n. s.	0,68**	n. s.	n. s.	n. s.
3.	Érdekdominancia	n. s.	0,29*		n. s.	n. s.	0,49**	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.
4.	Szükségesség és lehetőség (segítségnyújtás)	0,36**	n. s.	n. s.		0,25*	n. s.	-0,26*	-0,36*	-0,52**	n. s.	n. s.	n. s.
5.	Szükségesség és lehetőség (segítségkérés)	n. s.	n. s.	n. s.	0,45**		n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.
6.	Idő	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.		n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.
7.	Győztes száma	n. s.	n. s.	0,36*	n. s.	n. s.	n. s.		n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.
8.	Érdek és irányultság	n. s.	n. s.	n. s.	-0,36*	n. s.	n. s.	n. s.		n. s.	n. s.	0,68**	-0,29*
9.	Esélyegyenlőség és szabálykövetés forrása	n. s.	0,26*	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.		n. s.	n. s.	n. s.
10.	Vezető-vezetett kapcsolat alapja	n. s.	n. s.	0,35**	n. s.	n. s.	n. s.	0,29*	n. s.	n. s.		n. s.	0,40**
11.	Érdek (vezetői)	n. s.	n. s.	0,52**	0,54**	n. s.	n. s.	n. s.	0,36*	n. s.	n. s.		n. s.
12.	Érdek (vezetett)	n. s.	n. s.	0,63**	-0,45**	n. s.	n. s.	n. s.	-0,23*	n. s.	0,42**	n. s.	

Jelölések: * p<0,05; ** p<0,01; n. s. nem szignifikáns

2. melléklet. A képességek dimenziói közötti korrelációk – pedagógus (alsó rész: 5. évfolyamosok; felső rész: 11. évfolyamosok)

Sor- szám	Képességdimenziók	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
1.	Hozzájárulás és részesedés viszonya		n. s.	0,45**	n. s.	0,29*	0,25*	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.
2.	Kizárás	n. s.		0,39*	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.
3.	Érdekdominancia	0,36*	0,29*		n. s.	n. s.	n. s.	0,36**	0,42**	0,50**	0,36*	n. s.	n. s.
4.	Szükségesség és lehetőségesség (segítségnyújtás)	n. s.	n. s.	n. s.		0,33*	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.
5.	Szükségesség és lehetőségesség (segítségkérés)	n. s.	n. s.	n. s.	0,29*		n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	0,26*	0,35*	0,39**
6.	Idő	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.		0,29*	0,33*	n. s.	0,41**	n. s.	n. s.
7.	Győztes száma	0,32**	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.		n. s.	n. s.	0,39**	n. s.	n. s.
8.	Érdek és irányultság	n. s.	n. s.	0,36*	0,56**	n. s.	0,36**	n. s.		0,22*	0,29*	n. s.	-0,36**
9.	Esélyegyenlőség és szabálykövetés forrása	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	0,26*	0,32*	n. s.		n. s.	0,22*	n. s.
10.	Vezető-vezetett kapcsolat alapja	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	0,69**	n. s.		n. s.	0,25*
11.	Érdek (vezetői)	0,39**	n. s.	n. s.	0,29*	0,26*	0,45**	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.		n. s.
12.	Érdek (vezetett)	n. s.	0,23*	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	n. s.	-0,25*	n. s.	0,41**	n. s.	

Jelölések: * p<0,05; ** p<0,01; n. s. nem szignifikáns

ABSTRACT

LÁSZLÓ KASIK: TEACHERS' VIEWS OF THE DEVELOPMENTAL LEVEL OF SOCIAL INTEREST-REALIZATION ABILITIES AT THE AGE OF 4, 8, 11 AND 17

The aim of the research was to investigate abilities of social interest-realization (cooperation, help, competition and leadership) in Hungarian children aged 4–17 years. Subject were 242 children from 5 kindergartens and 10 schools. The size of subsamples was approximately the same. The functioning of social interest-realization abilities was assessed dimension-wise with a Likert-type questionnaire (for children and teachers) developed by our research group. The questionnaires alike had high reliability indices (.81–.93). Based on teacher questionnaires it may be said that the primary school students more cooperative than kindergarten kids, and the comparison of 11- and 17- year-olds yielded no significant differences. Eight-year-olds were characterized as the most helpful and competitive, while – corroborating the results obtained via the student questionnaire – 4- and 8-year-olds were rated to aspire most often to group leadership. Such gender differences are to be found especially in the 11-year-old and 17-year-old group. Social interest-realization abilities are highly intertwined, even in the youngest. For instance, we find a positive correlation between help and leadership, and between cooperation and competition in all age groups. Results are to be used as the basis for a development programme.

Magyar Pedagógia, **108**. Number 1. 247–269. (2008)

Levelezési cím / Address for correspondence: Kasik László, SZTE BTK Neveléstudományi Intézet, H–6722 Szeged, Petőfi Sándor sgt. 30–34.